

Arbeid in beeld

Herman Heijenbrock (1871-1948): Industriële ontwikkeling in beeld gebracht

Suzanne Spaan (redactie TtA)

Deze bijdrage is de zesde van de rubriek 'Arbeid in beeld'. In deze rubriek passeren foto's of schilderijen waarin het onderwerp 'Arbeid' centraal staat de revue. Bijdragen voor deze rubriek zijn van harte welkom, en kunnen worden gemaïld naar nvva@arbeidshygiene.nl

Johann Coenraad Hermann Heijenbrock (1871-1948), geboren te Amsterdam als zoon van de bakker en handelaar Johann Coenraad Hermann Heijenbrock en Hendrika Fleumer, was een schilder van arbeidsomstandigheden en industriële processen en oprichter van het Museum van de Arbeid in Amsterdam (de voorloper van het NEMO Science Museum).

Herman Heijenbrock volgde een opleiding aan de tekenacademie in Rotterdam. Met het geld dat hij kreeg voor zijn eindexamenwerkstuk in 1890 maakte hij een reis naar België, waar hij Antwerpen, de industriesteden Luik en Charleroi en de mijnen in de Borinage bezocht. Toen Heijenbrock in 1898 weer naar de Borinage trok om te schilderen stond het grauwe landschap hem tegen en was hij onder de indruk van 'de afgrijselijkheid van de tuberculose onder de kolengravers en hun gezinnen' en voelde zich 'lamgeslagen bij het zien van al die ellende en toch weer zoo mooie pittoreske gegevens'. Deze indrukken werkten nog lang na, en Heijenbrock en zijn vriend Jan De Waardt (illustrator) beraamden plannen om het sociale onrecht in woord en beeld tot uitdrukking te brengen.

Na zich eerst op politieke bedrijven gericht te hebben, verdween dit in 1904 naar de achtergrond en begon hij weer te schilderen. Hij wijdde zich aan het weergeven van de industrie met haar technische aspecten en toepassingen en meende dat de industrialisatie tot een menswaardiger bestaan voor iedereen kon leiden. Heijenbrock schilderde vooral hoogovens, metaalgieterijen, staalfabrieken, glas- en aardewerkfabrieken, stoomlocomotieven en stoomschepen, en legde in de eerste decennia van de 20e eeuw in veel Europese landen ter plaatse in mijnen, hoogovens en fabrieken de opkomst en ontwikkeling van de zware industrie, ook wel groot industrie genoemd, vast. Hij maakte zijn schilderijen tegen de achtergrond van de opkomst van de stoommachine, en later de elektromotor. Behalve naar Duitsland en België reisde hij naar industriecentra in Wales, de Midlands in Engeland en de scheepswerven in Schotland. In Zweden schilderde hij steengroeven en sparrenbossen om de herkomst te tonen van de grondstoffen voor de wegenbouw en de hout- en papierindustrie. In het nog nauwelijks geïndustrialiseerde Nederland had hij vooral de havens als onderwerp.

Toen in 1914 de oorlog uitbrak kon Heijenbrock niet langer vrij door Europa reizen en moest hij zich beperken tot wat in eigen land aan technische bedrijvigheid te zien was. In die tijd raakte ook zijn belangstelling voor de mens in zijn werk verder naar de achtergrond, om plaats te maken voor een nadruk op machines, grondstoffen en gereedschappen. Daarnaast verschoof zijn bewondering voor de technische ontwikkeling geleidelijk naar het educatief gerichte streven een overzicht te geven van de industriële activiteiten. Daartoe begon hij ook daadwerkelijk gereedschappen, machines en grondstoffen te verzamelen. Heijenbrock richtte in 1923 op de zolder van het Veiligheidsmuseum in Amsterdam een eerste tentoonstelling in. Deze is te zien als het begin van het Museum van de Arbeid, dat in 1930 een onderkomen kreeg in een oude school aan de Rozengracht en financieel gesteund werd door de gemeente en het rijk. Het museum had als doel *“waardering te leren krijgen óók voor de geringste arbeid, die dagelijks verricht wordt door duizenden naamlozen, en deze arbeid kinderen en volwassenen onder ogen te brengen, zodat zij hun medemensen in de samenleving beter zullen begrijpen en meer liefhebben dan tot nu toe”*. Het Museum van den Arbeid is de voorloper van het Technologie Museum NINT, het huidige wetenschapscentrum NEMO in Amsterdam.

Zijn unieke keuze van onderwerpen bepaalde zijn werkwijze. Olieverf vond hij een te langzaam medium, *“omdat de omhaal met ezel en spieraam veel te lang duurt; eer je kunt beginnen, is wat je maken wou al weer heelemaal veranderd en heb je de lui telkens in den weg gestaan.”* En aquarellen ging niet, want *“in smelterijen of bij smeedwerk droogde 't veel te gauw. Maat 't ergste was 't stof; er vallen altijd fijne stofdeeltjes roet en vuil neer, die per slot het aquarelleeren beslist onmogelijk maken....”* Tenslotte vond hij in een winkeltje in Engeland de oplossing voor deze problemen: *“de man verkocht zwart papier. En daar teeken ik sedert op met gekleurd krijt. Zo leerde ik ook den vorm aan te geven van de verlichting, die plotseling uit een oven of uit gloeiend staal afschijnt.”*

Heijenbrock heeft honderden olieverfschilderijen en pastels van industriële landschappen gemaakt, en wordt wel de 'schilder van licht en arbeid' genoemd. De afbeeldingen van fabrieken, mijnen, machines en de rol van de arbeider in het productieproces vervaardigde hij om zijn bewondering voor de werkkraft van de mens, geholpen door machines, te documenteren, maar hij kende tevens schoonheidswaarde toe aan industrie- en moderne stadstaferelen. Zijn sociaal engagement en

documentatiedrift hebben geleid tot een unieke weergave van productieprocessen in het begin van de twintigste eeuw, en het is de verdienste van Heijenbrock dat via zijn werk beeldinformatie is achtergebleven over de diverse industrietakken zoals mijnen, glas- en aardewerk, textiel, ijzer en staal, voedings- en chemische industrie alsmede transport.

Hoewel Heijenbrock wel degelijke oog had voor de realiteit van de ellendige omstandigheden van de arbeiders, ging zijn belangstelling met name uit naar de schoonheid van de industrie met zijn technische aspecten en toepassingen, en zijn geloof in de hierdoor geboden mogelijkheden voor een waardiger bestaan. Heijenbrock ziet de moderne fabriek als “een industriële kathedraal”, het decor als symbool van schoonheid, vooruitgang en geseculariseerde macht. Uitgaande van een positieve uitwerking van de industrie op maatschappelijke en sociale verhoudingen en de schoonheid van de materiele en fysieke aspecten van de industriële activiteit schilderde Heijenbrock de fabrieken, vooral het productieproces en de rol van de arbeiders daarin. In zijn werk wordt de werkelijkheid van het leven in die tijd, datgene waar de grote massa bij betrokken is, weergegeven: fabrieken, mijnen, havens. Hierbij komen veel rook, stoom en damp, roodgloeiende schijnsels en vonken in het donker, sintelhopen en slakkenafval, aanrijdende treinen en lorries en hijskranen bij kijken. Maar nog meer van belang is de plaats die hij de mens daarin geeft: klein en nietig in het grote geheel, maar wel met een taak binnen het allesomvattende netwerk.

De weergaven van de schilderijen van Heijenbrock die hier zijn opgenomen zijn afkomstig uit het boek ‘In het spoor van Heijenbrock’ (Buitelaar, Pellanders & Vreeman, 1988).



Glasblazer met blaaspijp te Leerdam (circa 1920)

Bronnen

Jansen J. Heijenbrock in het Biografisch Portaal van Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland (BWSA). Oorspronkelijk gepubliceerd in BWSA 4 (1990), p. 81-86. Laatst gewijzigd op 05-08-2002 (<https://socialhistory.org/bwsa/>; <http://hdl.handle.net/10622/97548B22-6D95-465E-A332-CEC15A7CDB06>).

Buitelaar W, Pellanders M, Vreeman R. In het spoor van Heijenbrock. Beelden van industriële ontwikkeling. Gezamenlijke uitgave van De Balie, Algemene Spaarbank voor Nederland, De Centrale Verzekeringen N.V. en Hollandse Koopmansbank N.V., december 1988. ISBN 90-6617-050-6.



Het keren van een met gloeiend staal gevulde gietpot



Het inbrengen van de glaspot in de Hermansoven te Leerdam



Chemisch bedrijf Duphar te Weesp



Reparatiewerf te Amsterdam



Graanzuigers op de Maas



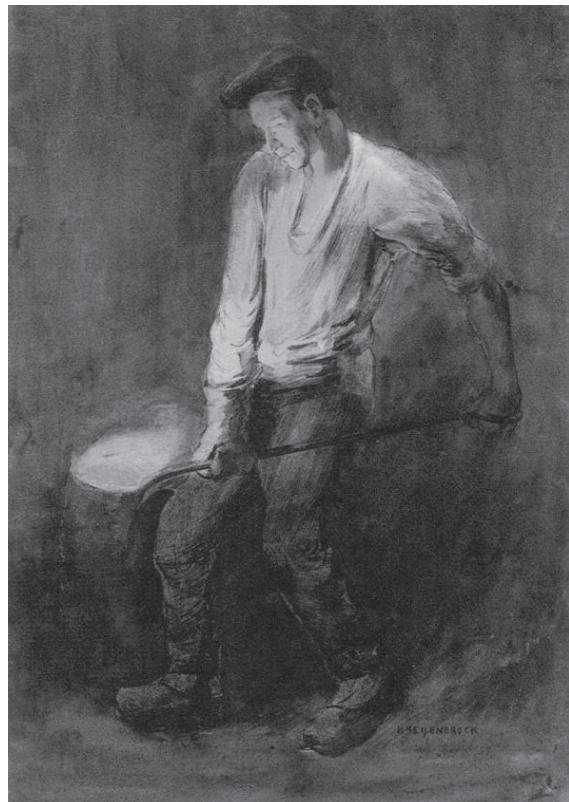
Aanvoer van turf voor het ketelhuis van de katoendrukkerij Van Vlissingen te Helmond



Giethal in staalbedrijf Demka te Utrecht (ca. 1919)



Petroleumhaven te Antwerpen



Ijzergieter in actie



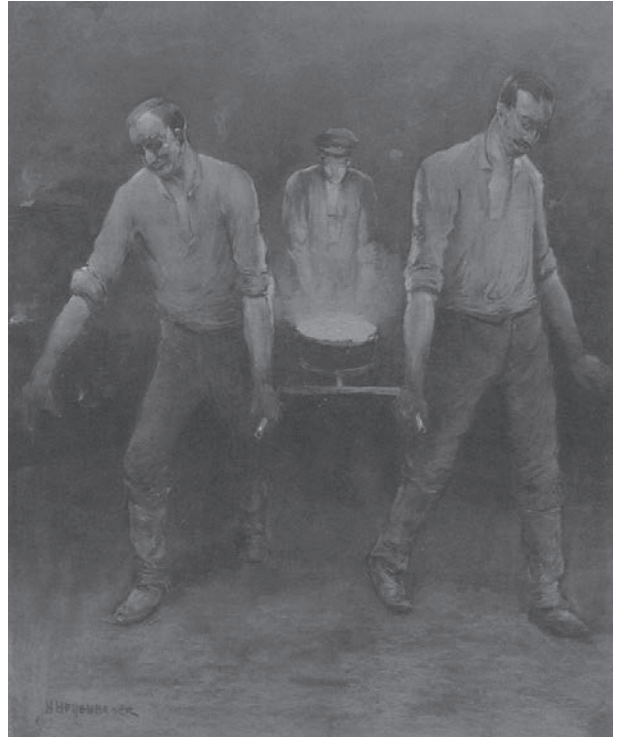
Kolenmijn in de winter



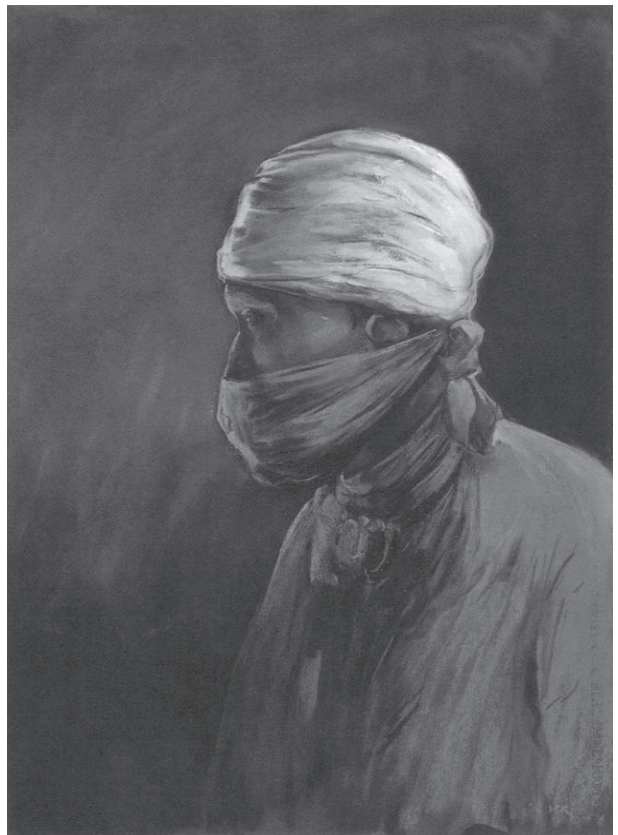
Mijnwerker met kolenkar en handlamp



Het blussen van de hete cokes in de blustorens van de Staatsmijn Emma



Het met de hand vervoeren van de gietput in Hörde (bij Dortmund)



Het oudste gasmasker. Geprepareerd sponsje tegen de mond gehouden



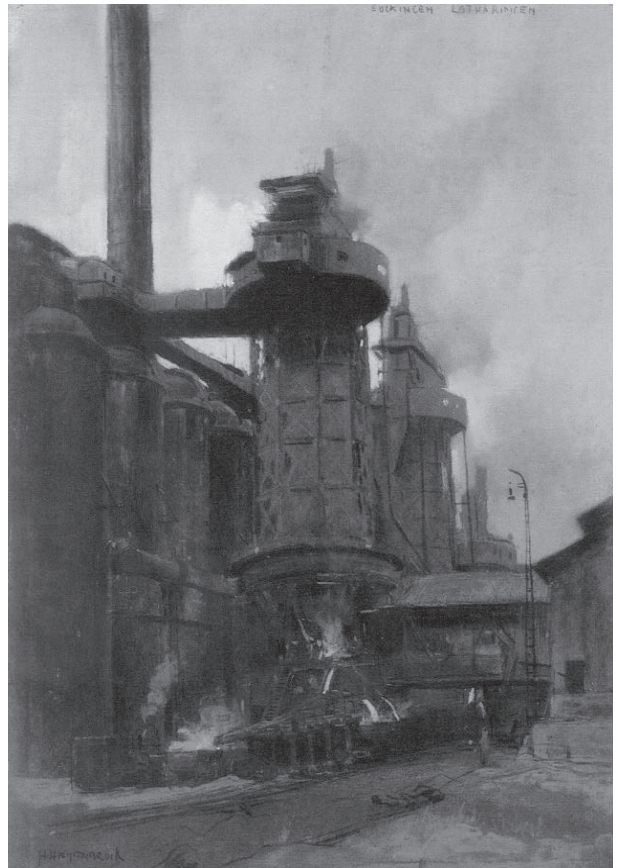
Losvloer in een Belgische kolenmijn (1902)



Handsmederij



'Bij het inwerpen der ertsen in de oven werden de werklieden door een kap beschermd'



Hoogovenbedrijf te Euckingen in Lotharingen